

Bajcsi Ildikó

Csehszlovákia felbomlása és a magyar kisebbség a rendszerváltást követően¹

Az 1918. október 28-án létrejött első Csehszlovák Köztársaság az egységes „csehszlovák” politikai nemzet fikciójára épült. A hivatalos állami doktrína szerint az alkotmányban csehszlovák nemzetről és csehszlovák nyelvről esett szó. Az új állam neve pedig Csehszlovák Köztársaság lett egy Prága központú centralizmus keretei között. Az állami unitarizmus Szlovákiában már a két világháború közötti időszakban is folyamatos feszültségeket gerjesztett. Ez pedig elsősorban abból fakadt, hogy az eltérő kulturális és történelemi hagyományokkal, illetve gazdasági és társadalmi adottságokkal rendelkező szlovákok több szempontból sem voltak egyenrangúak a csehekkel, akik a szlovákokat nem tekintették külön nemzetnek. Csehország szerint ugyanis a cseh államiság programja Szlovákiával csupán kibővült, a szlovákok viszont kezdettől úgy gondolták, hogy a két részből egy egész jön majd létre. A konfliktusokat az 1927-ben törvénybe iktatott tartományi rendszernek sem sikerült feloldania, amelynek értelmében Szlovákia önálló tartománnyá vált. Az intézmények jogosultságai ugyanis korlátozottak voltak, a tartományelnök pedig nem volt más a prágai kormány egyik hivatalnokánál. Fentiek miatt az új állam létrejöttét követően fokozatosan teret nyertek a szlovák autonómia követelések. Ezek élén a két háború között Andrej Hlinka Szlovák Néppártja (HSĽS), illetve a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) állt.

A szlovák autonómia törekvéseket propagáló pártok szerepe az 1930-as években egyre inkább megnőtt. Ezt jelezte 1932-ben az ún. autonomista blokk létrehozása a két autonomista párt egyesülésével. Mindeközben a HSĽS egyik főideológusává a fiatalabb nemzedékhez tartozó Jozef Tiso vált. A nemzetközi átrendeződés, vagyis Hitler térnyerése a szlovák-cseh viszonyban is komoly változásokat eredményezett. Az is világossá vált, hogy az 1938-as Anschlusst követően a prágai kormány már túl későn dolgozta ki az ún. nemzetiségi státútumot, vagyis azoknak a törvényeknek a tervezetét, amelyek megoldást nyújthattak volna a kisebbségi kérdésre, illetve a nemzetiségi autonómiára Csehszlovákián belül. Az 1938.

---

¹ 2 A Történelemtanárok (33.) Országos Konferenciáján 2023. október 14-én, tartott előadás írásos változata

szeptemberi müncheni egyezményt követő nyomás alatt végül a HSLŠ megragadta az alkalmat és benyújtotta a maga autonómia tervezetét, ilyen körülmények között 1938. október 7-én ténylegesen létrejött a föderatív Cseh-Szlovákia. A Magyarország és Cseh-Szlovákia közötti tárgyalások pedig eredménytelennek bizonyultak a magyar kisebbség rendezésének az ügyében, és 1938. november 2-án a második bécsi döntés értelmében Dél-Szlovákiát Magyarországhoz csatolták. Hitlert viszont már a Cseh- és Morvaország határmenti területeinek az elszakítása sem elégítette ki, s Cseh-Szlovákia végleges felszámolására törekedett. Végül 1939. március 14-én Jozef Tiso vezetésével kikiáltották az első Szlovák Köztársaságot, amely Hitler „bábállama” volt. A cseh-morva területeket pedig protektorátussá szervezték és a Harmadik Birodalomhoz csatolták.

A második világháborút követően sor került Csehszlovákia felújítására. 1945 és 1948 között ugyan ideiglenes megoldási kísérletek történtek a föderáció megteremtésére, őszinte szándék azonban Benešék részéről nem volt. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően pedig még inkább megerősödött a Prága központú, centralista koncepció az országban. A diktatúra kiépítésének ugyanis a központosításra épülő állami centralizmus kedvezett a leginkább. A két országrész közötti egyenlőtlenségeket különféle gazdasági fejlesztésekkel kívánták kompenzálni, a szlovákkérdést azonban a gazdasági kiegyenlítődésre épülő politikával nem lehetett megoldani.

Az 1960-as évek második felének demokratizálási folyamatai, és a „prágai tavasz” eseményei a szlovákok részéről kezdettől fogva összekapcsolódtak az ún. föderációs törekvésekkel. 1968-ban Alexander Dubček szlovák reformkommunistát választották a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának az első titkárává, s kidolgozták a cseh-szlovák föderációs törvényt, amelyet a parlament 1968. október 27-én ugyan elfogadott, ez azonban formális maradt a szovjet csapatok megszállását követő „husáki visszarendeződs” időszakában.

Az 1977-es Charta polgárjogi mozgalomban, bár kisebb mértékben, de a szlovákok is részt vettek. A Szovjetunió reformtörekvéseit (glasznoszty, peresztrojka) követően a csehszlovák társadalom demokratizálódása is visszafordíthatatlanná vált az 1980-as évek második felére. 1989. novemberében diák- és egyéb tüntetésekre került sor Prágában és Pozsonyban is, a kommunista rendszer pedig az ún. „bársonyos forradalom” által pár hónap alatt bedőlt. 1989. december 29-én a cseh Václav Hávelt, a Charta 77 mozgalom kiemelkedő alakját választották köztársasági elnökké. 1990. júniusában pedig kiírták a szabad

választásokat, amelyen a rendszerváltó cseh Polgári Fórum (OF) és a szlovák Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) nevű rendszerváltó mozgalmak pártjai győzedelmeskedtek.

A rendszerváltás után közvetlenül, 1990. év tavaszától felszínre tört a pártállami években „szőnyeg alá sepert” szlovákkérdés. Az első szlovák-cseh konfliktusra az állam hivatalos nevének, illetve címerének a megváltoztatása kapcsán került sor. Végül mindkét kérdésben kompromisszumos megoldás született, amely azonban egyik felet sem elégtette ki teljesen. Az ország hivatalos megnevezése Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság lett, amelynek rövidített formáját a csehek kötőjel nélküli formában Csehszlovákiaként használták, míg a szlovákok kötőjellel, Cseh-Szlovákiának nevezték az új államot. Ez a konfliktus „kötőjeles-háborúként” rögzült az ország történetében. Az állami címerben pedig egy négymezős változat került elfogadásra. Ezen belül a két-két szlovák, illetve cseh címer sakktáblaszerűen helyezkedett el. Fentieknél jóval nagyobb problémát jelentett az új alkotmány előkészítésének a vitája, amely 16 hónapot vett igénybe. A Szlovák Nemzeti Tanács végül 1992 februárjában nem fogadta el a Morva melletti Mýlavyban született szerződésjavaslatot, a két fél közötti tárgyalások pedig megszakadtak.

Az 1992. júniusi választásokat, amelyek közvetett módon az ország kettéválásáról is döntöttek, a cseh Polgári Demokratikus Párt, valamint a szlovák Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS) 37,3% -kal nyerte meg. A két új vezető, Václav Klaus, illetve Vladimír Mečiar által mindkét oldalon az ún. „erős kéz”, és a kettéválás politikája érvényesült. Népszavazásra a kérdésben nem került sor, a választások nyertesei tehát nem kaptak felhatalmazást választóiktól ehhez a súlyos lépéshez. Václav Klaus 1991 decemberében a következőket nyilatkozta a népszavazás lehetőségéről: „A referendum szerintem csupán olyan segédeszköz, amelynek lélektani és szimbolikus hatása lehet, de attól tartok, hogy nem mond számunkra semmi alapvetőt, csak annyit, hogy a társadalom nagyobbik része a közös államban akar élni - és akkor ott leszünk, ahol ma is vagyunk”. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a korabeli közvélemény kutatások szerint a cseh és a szlovák társadalom nagyrésze nem értett egyet az ország szétválasztásával.

1993. január elsején Cseh-Szlovákia két önálló országra szakadt szét, és létrejött az önálló Szlovák Köztársaság. Az ország létrejöttéről szóló nyilatkozatban a következő állt: „A Szlovák Köztársaság, mint független jogállam a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság két utódállamának egyike. A Szlovák Köztársaság államiságának alapelveit az alkotmány, a világ nemzeteihez és parlamentjeihez intézett nyilatkozat, illetve az Európai Tanácshoz való

csatlakozás szándéka vezeti. A nemzetközi szerződések kötelezettségeinek felvállalása igazolja azt a politikai eltökéltséget, amely biztosítani kívánja a demokratikus többpártrendszert, valamint figyelembe veszi és tiszteletben tartja az emberi és állampolgári szabadságjogokat. A nevezett dokumentumok és kötelezettségek teljesítésével létrehozza a szabadság, az igazságos rend és a béke alapvető garanciáit.”

Szlovákia számos problémával szembesült az első években. Ezek közé tartoztak az új intézményrendszer kiépítésének a nehézségei. Komoly gazdasági problémák terhelték az országot, a munkanélküliség 1993 márciusában egyes járásokban elérte a 20%-os arányt. Mindeközben a szlovák kormányfő Vladimír Mečiar központosító, autoritatív és antidemokratikus törekvései is nagy terhet jelentettek. A kormány ellenőrzése alá kívánta vonni a gazdaságot, illetve a privatizációt. Megszüntette az ún. vagyonjegyes privatizációt és helyette kötvények kibocsátását kezdeményezte. Mečiar autoritatív módszerei ellen felemelte a szavát Michal Kováč köztársasági elnök, ezért a HZDS 1994-es győzelmét követően jogköreit megnyirbálták, a fiát pedig 1995 augusztusában elrabolták. Mind az USA, mind az EU diplomáciai úton figyelmeztetett, hogy a fenti antidemokratikus jelenségek alapján Szlovákia nem felelt meg sem a NATO, sem pedig az EU-hoz való csatlakozás elvárásainak.

Szlovákiának a legproblematisabb külkapcsolatai a szétválást követően Magyarországgal voltak. A nehézségek a bős-nagymarosi vízlépcső vitája kapcsán merültek fel, legneuralgikusabb pontot azonban a magyar kisebbség helyzete jelentette. A szlovákok és a magyarok közötti feszültségek a HZDS és a nacionalista Szlovák Nemzeti Párt 1994-es választásokat követő kormánykoalíciója idején erősödtek fel. Az említett pártok politikusai ugyanis előszeretettel húzták elő az ún. „magyar kártyát” politikai pozíciójuk megerősítése érdekében. A magyar kisebbség jogainak megnyirbálására került sor a kultúra, a nyelvhasználat és az oktatás terén. A legélesebb problémát 1996-ban az ún. államnyelvtörvény elfogadása jelentette, amely nem tartalmazott semmilyen rendelkezést a kisebbségek nyelvhasználati jogainak a védelméről.

Az újonnan megalakult Szlovák Köztársaság nemzetállamként jött létre, ez pedig jól látszik az alkotmány preambulumaának a szövegéből is: „Mi, a szlovák nemzet, szem előtt tartva elődeink politikai és kulturális örökségét, valamint nemzeti létünkért és államiságunkért folytatott évszázados küzdelmeink tapasztalatát, Cirill és Metód szellemi örökségének és Nagymorávia történelmi üzenetének értelmében, a nemzetek önrendelkezéséhez való természetes jogát véve alapul, a Szlovák Köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek és

etnikai csoportok képviselőivel együtt (...) tehát mi a Szlovák Köztársaság állampolgárai választott képviselőink útján megállapodunk ebben az alkotmányban.”

Az 1991-es statisztika alapján az 5 289 608 lakosú Szlovákia összlakosságának a 10%-a (578 408 fő) magyar nemzetiségű volt. A magyar értelmiség aktívan részt vett a rendszerváltás folyamatában, többek között Duray Miklós tevékenységének, vagy épp az ellenzéki mozgalmak magyarországi kapcsolatainak köszönhetően. A rendszerváltó Független Magyar Kezdeményezés (FMK) pedig még a cseh OF-nél és a szlovák VPN-nél is korábban alakult meg. Az 1989-es rendszerváltást követően a szlovákiai magyar politika is pluralizálódott, és a magyarságot több párt is képviselte az első szabad választásokon. A FMK ráadásul kormánytényező lett 1990-ben. A rendszerváltást követően a magyar kisebbség is támogatta a föderáció tényleges megteremtését Cseh-Szlovákiában. Az ország szétválását követően a magyarságnak ugyan voltak félelmei a szlovák nemzeti érzések felerősödését illetően, ezekkel azonban csak részben számolt. Vladimír Mečiar magyarellenes lépései (az államnyelvtörvény, az oktatási öngazgatás elleni törekvések és a kétnyelvű bizonyítványok eltörlése) azonban az egység fontosságára irányították a magyar politikusok figyelmét. A parlamentbe jutáshoz szükséges kvórum felemelését követően pedig, 1998-ban létrejött az egységes magyar párt, a Magyar Koalíció Pártja (MKP).

Összegezve az ún. szlovákkérdés megoldatlanságból fakadó feszültségek végig kísérték Csehszlovákia történetét 1918-tól egészen az ország kettéválásáig. Az állam-, illetve a rendszerváltások (1938, 1968, 1989) környékén rendre felszínre törtek a szlovák nemzeti érzelmek, illetve előtérbe kerültek az autonómia törekvések. A rendszerváltást követően a csehek oldaláról az egyenrangú, valódi föderáció megteremtésére irányuló őszinte szándék hiánya, szlovák részről pedig az egyre inkább felszínre törő nacionalista érzelmek miatt már nem lehetett kompromisszumot kötni. Szlovákiának, a fiatal nemzetállamnak a „gyermekbetegségei” a szétválást követően több téren is azonnal megmutatkoztak. Az autoritatív, központi módszerekre támaszkodó kormányok pedig egyre gyakrabban húzták ki az ún. „magyar kártyát”, amely ugyancsak igazolta a demokrácia alacsony szintjét az országban. A magyar kérdést nemcsak a Mečiar érában, de később is előszeretettel használták fel a szlovák politikusok saját céljaik érdekében. Felismerték ugyanis a nacionalista és populista jelszavak mozgósító erejét, amelyek a gazdasági és társadalmi problémák elterelésére is kiválóak.